

Yazar Bilgileri Author(s)

Doç. Dr.
Peyami Safa GÜLAY
Samsun Üniversitesi
Felsefe Tarihi

peyami.gulay@samsun.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5776-9895

Künye Bilgisi

Ahmet Dağ, *Modernleşme Ekseninde Türk Düşüncesi*.

İstanbul: Büyüyen Ay, 2023.

192 sayfa.

ISBN: 9786057683670

Anahtar Kelimeler / Keywords

Modernleşme / Modernisation
Din / Religion
Gelenek / Tradition
Kopuş / Rupture
Tanzimat / Tanzimat

Kitap İncelemesi / Book Review

Makale Tarihleri / History of Article

Geliş Tarihi / Received

15/11/2024

Kabul Tarihi / Accepted

14/12/2024

Atıf / Citation

Gülay, Peyami Safa. "Ahmet Dağ, Modernleşme Ekseninde Türk Düşüncesi". *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi* 2/2 (Aralık 2024), 98-106.

Ahmet Dağ'ın *Modernleşme Ekseninde Türk Düşüncesi* başlıklı kitabı 2020 yılında Büyüyen Ay Yayınları arasından çıkmış ve 2023'te ikinci baskısını görmüş. Kitap bir Önsöz ve Giriş ile birlikte "Türk Modernleşmesi ve Düşüncesinin Hâli", "Cumhuriyet Öncesi Dört Osmanlı Mütefekkirine Dair" ve "Cumhuriyet Dönemi Üç Fikir Adamına Dair" başlıklarını taşıyan üç ana bölümden oluşuyor. Kitabın sonunda, bir de sonsöz bulunuyor.

Dağ'ın eserinin normal bir kritik yazısından bekleneceği şekilde, yani her bir bölümün birbirini izlediği bir tasnifle değerlendirilmesi doğru olmaz. Çünkü ilk bölüm, kendisinden sonra gelecek iki bölümde yapılan tartışmalarla ilgili yazarın kendi tezlerini koyan bir bölüm olarak tasarlanmış. Kitaba yazılan sonsöz, bu ilk bölümdeki tezleri sadece kısaca tekrarlıyor. Dolayısıyla bu çalışmada biz eseri, ikinci ve üçüncü bölümleri özetledikten sonra birinci bölüme dönmek kaydıyla incelemeye çalışacağız.

İkinci bölüm, Mehmet Sadık Rıfat Paşa ve Mustafa Reşit Paşaların Tanzimat için ifade ettikleri anlama yoğunlaşarak başlıyor. Buna göre her iki düşünür de imparatorluğun içinde bulunduğu durumdan çıkışı Batılılaşma gayretinde görür (s. 57). Sadık Rıfat Paşa'nın Tanzimat'ın karakteristiğini taşıdığını söyleyen yazar, Tanzimat bağlamındaki şahsi kanaatlerinin de ipucunu vermiş oluyor: Kaygı, acelecilik ve memleketi kurtarma sevdası (s. 59). Yine Sadık Rıfat Paşa'nın iktisadi kalkınmayı yeterli görmediğini, öncelikle ilmi bir seviyenin gerekli olduğunu düşündüğünü okuyoruz (s. 60). Rıfat Paşa'yı Tanzimat'ın teorisyeni olarak değerlendiren yazar, Reşit Paşa'yı ise pratisyen konumunda görüyor. Siyasal olarak Osmanlıcılığa, felsefi olarak medeniyetçiliğe dayanan Reşit Paşa, teoriyi pratiğe çevirecek seçkinlere yönelik vurgusuyla da kameralist olarak

değerlendirilir (s. 61). Ona göre memleketi içeriden yıkan şey, tekâmül edemeyip çürüyen orta çağ şark hayatıdır. Hedef, teceddütten teceddüde koşan Avrupa hayatı olmalıdır (s. 62). Dağ, bu tavırla ilgili tepkisini, “Tanzimat’ın kabulü, köklü medeniyetle bir kopuşu ifade eder” diyerek koyuyor (s. 62).

Said Hâlim Paşa’nın ele alındığı kısım, bu kopuşu yaşamadan yenilenmenin imkânlarını soruşturan bir içerik halindedir. Kitapta birkaç kere zikredildiği üzere, dönemin düşünürleri dünya görüşlerinin farklılıklarından bağımsız olarak Batı’da belli bir seviyenin ortaya çıktığı gerçeğini teslim etme eğilimindedirler. Aynı çizgiyi paylaşan Said Hâlim Paşa, Doğu-Batı gerilimini her iki tarafı da kapsayan bir bilinçle ve bu bilincin mümkün kılacağı bir dengeyle aşmaya çalışacaktır (s. 69). Ona göre gerilimin temelinde ahlaki ya da toplumsal olmaktan çok iktisadi ve dolayısıyla çözülebilir problemler yer alır (s. 71). Geleneği dikkate almayan reformcular, mazideki büyüklüğün İslam’dan geldiğini unutmuş, Batı’nın referans alınmasının yeteceğini sanmışlardır (s. 73). Paşa’ya göre kurtuluş İslamlaşmadadır (s. 78). Bunun yolu olarak sunulan teklifte, şeriat kürsüleri ve medreselerin ıslahı yer alır (s. 76). Batılılaşmanın kaçınılmaz olduğunun farkında olmak ve mukallitlik düzeyinde kalmamak için, başlangıçta bahsedilen dengeyi gözetmek gerekecektir (s. 91).

Filibeli Ahmet Hilmi’yi merkeze alan bölüm, Filibeli’nin döneminde muhalif ve eleştirel bir çizgi tutturarak arafta kalmayı tercih ettiği aktarılarak başlıyor. Filibeli’nin düşüncesinin iki temel unsuru, din ve millet kavramları olarak belirleniyor (s. 97) Filibeli’ye göre Musevilik maddiyata, Hıristiyanlık ruhaniyete yoğunlaşırken İslam her iki tarafı da ihmal etmeyen bir vahdet sistemi kurmuştur (s. 103). Zaten Avrupa da ilim ve fenni Müslümanlardan almıştır. Öyleyse Müslümanlara düşen görev, ellerinden alınan şeyi geri almak

olmalıdır (s. 104). Dağ, Filibeli'nin felsefe geleneğimizde işgal ettiği yeri, A. Cevdet Paşa'nın tarih ve İslam hukuku alanında işgal ettiği yerle kıyaslayarak belirliyor (s. 117). Filibeli felsefenin çok önemli olduğunu düşünür, çünkü felsefe ilimlerden önce var olarak onları mümkün kılan bir disiplindir (s. 107). Dağ, tüm müktesebatına rağmen döneminde neredeyse bir kader olarak tecrübe edilen kafa karışıklığından Filibeli'nin de mustarip olduğunu belirterek, onun referanslarının büyük oranda Batılı referanslar olmasını eleştiriyor (s. 118).

Dağ'ın tartışmayı Cumhuriyet dönemine getirdiğinde ilk ele aldığı düşünür, Erol Güngör'dür. Güngör, teknolojik medeniyeti yakalama noktasında Cumhuriyet öncesi ıslahatları daha isabetli görür. Çünkü orada hedef Avrupa'ya benzemek değil Avrupa kadar güçlü olmaktır (s. 123) Tanzimatçıları başarısız bulan Güngör (s. 127) Kur'an, sünnet, icma ve kıyastan hareketle İslam cemaatinin müşterek noktalarının bulunması yönünde bir teklif getirir (s. 125). Böylece, millileşmeden kopmamış bir İslamlaşma mümkün olabilir (s. 131). Güngör buradaki millileşmeyi modern milliyetçi hareketlerden ayırır. Millileşmenin bir örneği, İslam aleminde milli farklar devam ederken varlığını koruyan ümmet dayanışmasıdır (s. 134). Dağ, Güngör'ün içtihat tartışması yaptığını ve içtihat kapısının açılması gerektiğini aktardıktan sonra, bunun nasıl yapılacağıyla ilgili bir yol çizmediğini belirtiyor. Ve yine, kendi yaklaşımının bir tezahürü babında, Hâlim Paşa ve Güngör'ün birbirine paralel fikirlerini kastederek, söz konusu teklifler dikkate alınsaydı, acaba nasıl bir sonuç alınmış olurdu diye bir soru ekliyor (s. 146).

Bir sonraki isim, Cemil Meriç. Meriç, genel üslubuyla tutarlı bir şekilde, meseleyi daha keskin ifadelerle ele alır. Modernleşme kısmen olumlu bir şeydir. Fakat ancak, planlayıcı ve baskı gruplarına karşı direnebilecek güçlü bir devletin önderliğinde ve bir ideolojiden hareketle, dahası, halkın da

katılımıyla olmalıdır (s. 155). Mevut haliyle Tanzimat'a açıkça cephe alır Meriç. Zamanla kaynaklarından uzaklaşmış medeniyet, genç bir medeniyetin karşısında mağlup olmuş ve hızla çözülmüş, sonuçta bugünün zavallı ve paramparça topluluğu meydana gelmiştir (s. 160). Referans alınan Batı ideolojisi, Descartes'tan beri sakattır. Meriç Doğu ile Batı'yı birleştirme gayretindedir ve bunun hakikat-adalet-aşk üçgeninde gerçekleşebileceğini düşünür. Bunun örnekleri olarak İktbal, Akif, Tolstoy, Dostoyevski, Gandhi, Şeriatî ve Said gibi isimleri zikreder (s. 167).

Cumhuriyet dönemi için ele alınan son düşünür, Nurettin Topçu'dur. Kitabın bütünlüğü içerisinde doğrusal olduğu söylenebilecek çizgiye rahatlıkla eklenebilecek Topçu da vulgar bir Batılılaşmanın karşısında durur. Batı iyiliğın dinden, kötülüğün sonradan gelişen materyalizmden geldiğı bir kültür olarak görülmelidir (s. 169). Kazananın materyalizm olduğı bu gerilim, bize bir şey vaat edemez. Kurtuluşu maneviyatta aramak gerekecektir.

Artık ilk bölüme dönebilir, Dağ'ın modernleşme tecrübemizin belirgin ve alternatif bir hattını ön plana çıkardığı bu tablonun yorumuna geçebiliriz. Yakın bir çizgiyi temsil etmekle belirgin olan bu hat, modernleşmemizin resmi tercihlerine eleştirel yaklaşımları ifade ediyor olmasıyla da alternatif bir hattır. Dağ, her şeyden önce, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğı durumdan kurtulması hedefine yönelik çabaların "samimiyetten uzak, serüvenci, mukallit, garplılaşmış" gibi ifadelerle tavsif edilerek küçümsenmesi yaklaşımını paylaşmayacağını belirtir (s. 9). Gerçekten de bu gayretler, daima zaruretten doğmuş olmalarıyla dikkate alınmalı ve meselenin ciddiyeti kavranmalıdır.

Dağ'a göre meşrebi, siyasal yaklaşımı ve konumu ne olursa olsun dönemin neredeyse tüm yazar ve düşünürlerinin görüşlerinin ortak noktası, Batı uygarlığının üstün olduğuna dair kanaattir (s. 9). Bu noktada Dağ, yine alternatif bir imkân olarak Japon modernleşmesinin modernleşme tecrübemiz esnasında düşünce adamlarımızın ilgisini daima çektiğini belirtir (s. 10). Ne var ki pratik başka türlü şekillenmiş ve modernleşmemiz bugünkü halini alacak şekilde seyretmiştir. Yine de Dağ şunu ekleme ihtiyacı hisseder: Her ne kadar olumsuz birçok eleştiriye muhatap olsa da Tanzimat Fermanı, döneminin Türk düşüncesinde kırılma noktası olmuştur ve mümbit bir düşünce dünyasını oluşturmuştur (s. 11). Bu vurgu oldukça önemlidir. Dönemler, çok büyük bir genellikle birbirleriyle uzlaşan fikirler etrafında değerlendirilirler. Halbuki dönemlerin kendilerinden sorasına bırakacakları miras hemen her zaman birbiriyle çatışan fikirlerin atmosferinde oluşur. Tanzimat'ın bu anlamda oldukça yüksek bir gerilim yarattığı görülebilmelidir.

Dağ'a göre modernleşme sürecine iskeletini verecek alan, askeri alandır. Buradaki reform çabaları, modernleşmemizin genel şemasını verir (s. 14). Bu tecrübenin en merkezi problemi, yine bir gerilim üzerinde kuruludur: Bir tarafta Batı'ya yönelerek modernleşmek zarureti, bir tarafta İmparatorluğun siyasi bütünlüğünü koruma arzusu (s. 16). Böyle bir atmosferde okunan fermanı Dağ, şöyle tasvir ediyor:

“Hem içinde bulunulan durum hem de Batı'nın azınlıklar konusundaki baskısı neticesinde doğan Tanzimat, Avrupa devletlerine verilen bir *cemile* olarak kabul edilebilir. Adaletname türünde bir belge olan ve Osmanlı modernleşmesinin dönüm noktasını teşkil eden Tanzimat'ta padişah Müslim-gayri Müslim farkı gözetmeden bütün tebaasına can, namus, mal emniyeti verdiğini, vergilerin artık

adil bir şekilde toplanacağını askerlik görevine sınırlama getireceğini söylüyordu. Çağdaş görüşe doğru ilerleyen bir hukuk reformunun esaslarını veren bu beyanname; ırk, din ve mezhep farkı ne olursa olsun burada tebaanın bütün haklarda eşitliği ve fertlerin hukuki hürlüğü ilan ediliyordu” (s. 17).

Bir denge ya da sentezi hedefler gibi görünen Tanzimat’ın bu tasvirin sınırlarından nasıl taşıdığı, bu başlangıcın ne türden sonuçlara yol açacağı artık çokça malumdur. Dağ’a göre Tanzimat asıl etkisini, Bab-ı Âli’den sokağa geçtiğinde gösterecektir (s. 18). Bu geçiş öyle bir geçiştir ki eski-yeni, alaturka-alafranga, doğu-batı vs. gibi büyük karşıtlıkların uzun süre hiçbir senteze ulaşmadan sürüp gideceği bir sosyoloji yaratır (s. 18). Bu sürüp gidişin bugün de devam ettiğini söylemek için herhalde bir uzmanlığa gerek yoktur. Bu, hızlı bir dönüşüm sürecidir ve bu hız halkta tedirginliğe yol açar. Bu tedirginliğin açtığı alandaysa ideolojiler sahne alacaktır (s. 19).

Dağ’ın değerlendirmelerine göre modernleşme sürecimizin üç temel üzerinde yükselir: Laik, jakoben ve pozitivist bir tecrübedir bu. Nitekim Comte da reformlarımızı takip edecek ve onları meşhur dönemlendirmesinin son aşamasında, pozitif aşamada görecektir (s. 28). Dağ’ın kanaati, Cumhuriyet devrimlerinin halkla organik bağlar kurma noktasında sorunlar yaşadığı yönündedir. Fransız devrimi örneğiyle kıyaslandığında bu devrimler, halkın sesinde kendini söylemlenştirememiş ve özneler arası motivasyonu sağlayamamış bir mahiyettedirler (s. 32). Bu kopukluğun sonuçları olacaktır. Buna göre insanlar, icat edilen geleneğin var olan gelenekle arasına koyduğu mesafeden dolayı, mutlak bir kopuşu tecrübe etmişlerdir (s. 38).

Dağ, modernleşme tecrübemizin üreten özneler yetiştirme imkânını kullanmadığını, bunun yerine tüketen

öznelere ortaya çıkardığını düşünür (s. 40). Aynı öznelere benzer problemlerden dolayı diğerkam olmaktan çok, benlikçi bir karakter kazanmışlardır (s. 40).

Kitaba yazdığı Sonsöz'de Dağ, 19. ve 20. yüzyıl düşünürlerimizin çok önemli olduğunu altını bir kez daha çizerek söze başlıyor (s. 179). Bu dönem tartışmalarının müthiş bir gerilim ortamında gerçekleştiğini, en basitinden en karmaşığına kadar bütün fikirlerin ciddiyetle tartışıldığını tekrar not etmek gerekir. Ne var ki Dağ'a göre bu potansiyelin içinden laik, jakoben ve pozitif bir çizginin tercih edilmesi ve daha sonra Cumhuriyet ile birlikte bu çizginin devlet politikası haline gelmesi, söz konusu potansiyelin geri kalan kısmını işlevsizleştirmiştir. İşte Dağ'ın eserde düşüncelerini tartıştığı düşünürler, bu potansiyelin işlevsiz kalan kısmına bakmayı mümkün kılacak isimler olarak, Dağ'ın ifadeleriyle kök medeniyetle ilişki kurmayı mümkün kılacak isimler olarak öne çıkarlar (s. 180). Nihayet 19. ve 20. yüzyılları anlamak bugünü anlamak demektir. Bunun için köklere inmek gerekir. Ancak bu suretle Descartesçi bir sağlam kaya bulunabilir ve yeni bir inşa için bir temele ulaşılabilir (s. 181).

Dağ'ın eseri, açıkça bir çizgiyi ön plana çıkarmak ve böylelikle modernleşme tercihlerimize eleştirel bir bakış atmak hedefindedir. Eserin seçilen isimler ve öne çıkarılan meselelerle bunu sağlamaya çalıştığı söylenmelidir. Fakat daha da önemlisi, Dağ'ın okurun karşısına üstelik henüz ele alınan düşünürlerin görüşlerine geçmeden önce kendi görüşleriyle çıkmasıdır. Modernleşme tecrübemiz, hakkında belki en çok yazılan tartışmalardan birisidir. Dağ'ın kendi kanaatlerine kitabın hemen hemen üçte birlik bölümünü ayırması, eseri bir derleme mahiyetinden çıkarıp yazarın kullanmayı tercih ettiği ifadeyle bir katkıya dönüştürmüştür. Bununla beraber, en meşhur meseleye, "alternatif bir modernleşme nasıl olabilirdi?"

sorusuna ve hatta “bugün bir şey yapmaya nereden başlanabilir?” sorusuna da şahsi teklifler getirmesiyle de eser özgünlüğünü ispat etmektedir.

Yine de, yazıyı bir eleştiriyle bitirmek daha şık olacak: Yazar Filibeli’yi eleştirirken onun da döneminin kafa karışıklığından pay aldığını, böylelikle referanslarının büyük oranda Batılı referanslar olduğunu söylüyor. Cumhuriyet dönemi düşünürleri arasında ele aldığı Cemil Meriç’se, bizzat yazarın yaptığı bir alıntıda Batı düşüncesinin Descartes’tan beri sakat olduğunu düşünüyor. Bu durumda, *Modernleşme Ekseninde Türk Düşüncesi*’nin Descartes’a yapılan bir referansla kapanması ne kadar isabetli olmuştur? Bu eleştirinin eserin geneline teşmil edilemeyecek bir mahiyette olduğunu belirtelim. Sahiden de Dağ, metinde çok az sayıda Batılı referansa yer veriyor. Dolayısıyla bu eleştirinin yazara bir haksızlık derecesine ulaşmaması gerekir. Yine de eserin Descartes’a yapılan bir referansla son bulması, sembolik düzeyde de olsa, dikkatten kaçan bir çelişki olarak beliriyor.